

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון של"א, פר' וארא תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

האם מטופל יכול לדון את רופאו?

על הסדר ממוני ולא על טובה אישית, אין בזה חשש שוחד. הרי לנו אפוא, שכל זמן שהקשר בין הדיין לבין אחד מבעלי הדין הוא קשר עסקי פשוט - כגון שכירות, העסקה, או טיפול רפואי בשכר קבוע - אין בכך כדי לפוסלו מן הדין.

מכאן נלמד כי עצם העובדה שדיין מקבל שירות בתשלום מאת אחד מן הצדדים, כגון טיפול רפואי, אין בה כדי לפוסלו, כל עוד מדובר בשכר קבוע ומוסכם שאינו נובע מטובת הנאה אישית אלא מתמורה מקצועית רגילה.

רופא

בשאלת דיין שדן את רופאו, עמד רבי שמואל אבוהב (דבר שמואל סימן נד בתשובה למוהר"ר עזריה פיגו) על צדדי ההיתר והאיסור, והסתפק אם יש לדמות רופא לרב המלמד את תלמידו. הדבר שמואל הביא את דברי המהר"ר קולון שהתיר לרב לדון את תלמידו אף כשהוא נוטל שכר, ודן אם קל וחומר הוא לרופא המטפל בשכר. מצד אחד, יש מקום להחמיר, שכן לימוד תורה יוצר קירוב לבבות עמוק ורגשי בין הרב לתלמידו, כמאמר חז"ל (אבות פרק ד משנה יב) יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, ואם כן יש מקום לומר שאם שם הותר, כל שכן שבעסק רפואי שאין בו קירוב רוחני יהא מותר. מאידך, אפשר לדייק להיפך שבין חולה לרופא נוצרת קירבה אנושית חזקה יותר, המבוססת על תחושת תלות והכרת טובה ישירה, שאין דומה לה בלימוד התורה. משום כך, טען בעל דבר שמואל, יש אף צד גדול להחמיר, שמא אותה קירבה גופנית ונפשית תטה את דעת הדיין.

קירוב דעת החולה לרופא

בהמשך דבריו כתב הדבר שמואל, שלפי הצד שקירבת דעת החולה לרופאו גדולה יותר, אפשר לומר שאף לדעת המהר"ר בן לב שהתיר לדון שכירים ופועלים, מכל מקום צדקה לרופא הדין חמור יותר. שכן אין כאן רק יחסי עבודה גרידא, אלא תלות נפשית עמוקה של המטופל במרפאו. מתוך כך עולה החשש כי הדיין יתקשה להישאר אובייקטיבי, ולפיכך מידת חסידות היא שיתקבל מלקבל ממנו טיפול אם עליו לשבת בדין בעניינו. והגם שברפואת שיניים, לא נהוג לדבר ולשוחח במשך הטיפול אלא מיד עם סיום הפעולה המטופל הולך לדרכו, סוף סוף יש קירוב הדעת אף אם היא פחותה במידת מה.

להם הנאה בהחזרת הספר תורה לעיר שיוכלו לצאת בו ידי חובתם.

רב הדן את תלמידו

לעומת זאת, בגמרא (שבועות ל.) מצאנו כי מותר לרב לדון את תלמידו, אלא שיש להקפיד על דרך ההתנהלות בבית הדין. מובא שם כי צורבא מרבנן ועם הארץ שיש ביניהם דין, לא יישב הצורבא מדרבנן לצד הדיין קודם בוא בעל דינו, כדי שלא יראה שהדיין מסדר עמו את הדין. אולם מבואר בגמרא שכל האיסור הוא דווקא כשאין לו זמן קבוע ללימוד לפני רבו, אבל אם קבע עמו זמן לימוד קבוע, מותר, שכן הדיין טרוד בלימודו באותה שעה ואינו עושה כן משום חנופה (כך לפי פירוש רש"י שם ד"ה קבע). למד מכאן הריטב"א (שם) שהרב רשאי לדון את תלמידו אף על פי שהוא חביב עליו כבנו. וכן נפסק להלכה (חושן משפט סימן יז סעיף ה) שתלמיד שיש לו דין לפני רבו, לא יקדים לבוא קודם בעל דינו שלא יהא נראה כמכין טענותיו בפני הרב, אך אם זהו זמן לימודו הקבוע, רשאי. והרמ"א (סימן ז סעיף ז) פסק בפירוש שהרב רשאי להיות דיין לתלמידו.

שכר לימוד אינו טובת הנאה

ביאר המהרי"ק (סימן טז) שגם רב הלומד עם תלמידו בשכר אין דינו כנוגע בדבר, שכן אינו עושה עמו חסד אלא נוטל שכר טרחו, ואין כאן שום מתנה או טובה אישית. לפיכך, אין זה בגדר טובת הנאה הפוסלת את הדיין.

שכיר ואורח

מהר"ר בן לב (חלק ג סימן צז) נקט כי הוא הדין בכל פועל שנשכר אצל בעל הבית שמוטר לו לדון את שוכרו. בתשובתו נשאל אודות חכם שנוטל שכר מבעל דין כדי ללמד תלמידים שאינם משלמים שכר, וכתב כי גם במקרה כזה, כאשר החכם שכר טרחו קא שקיל, אין בזה אפילו משנת חסידים לפרוש מלדון. לדבריו, לא אשכחן בשום דוכתא בתלמודא דרמיזא שהפועלים והשוכרים שיהיו פסולים להעיד או לדון.

הש"ך (סימן ז סקי"ב) הביא להלכה את דברי מהר"ר בן לב, וכתב בשם המהרי"ק (סימן כא) אף לאורח לדון את מארחו אם הוא מקבל שכרו כראוי. שכן כל שיחסי ההנאה שנעשים

במרכז העיר ירושלים, בשכונה שקטה הסמוכה לשוק מחנה יהודה, פעלה מרפאת שיניים בשם חיוך ירושלים, שנוהלה על ידי ד"ר גרינבוים - רופא ותיק ובעל מוניטין. במשך שנים רבות פקדו את המרפאה תושבי האזור, ביניהם גם תלמידי חכמים, עסקנים, ואברכים שבאו לקבל טיפול רפואי מקצועי בשילוב יחס אנושי ורגיש.

לאחר תקופה ארוכה של טיפולים מורכבים, חש ראובן שכטמן - אברך צעיר מבית וגן - כי נגרם לו נזק חמור בעקבות טיפול כושל שבוצע במרפאה. לדבריו, אחד מהטיפולים הפשוטים הסתבך, וגרם לו לכאבים ממושכים ולצורך בתיקון יקר במיוחד במרפאה אחרת. משלא הצליח להגיע להסדר עם הנהלת המרפאה, החליט להגיש תביעה לבית הדין.

הדיון נקבע בפני שלושה דיינים בבית דין נכבד ומפורסם. אולם, מיד עם פתיחת הדיון גילה ראובן עובדה מפתיעה: אחד מן הדיינים, הרב יחיאל, טופל בעצמו באותה מרפאה - ואף היה מצוי בעיצומו של תהליך שיקום שיניים ממושך אצל אותו רופא. ראובן, שהופתע לשמוע זאת, העלה טענה כי ייתכן שלדיין יש קשר אישי למרפאה, או לפחות תחושת הזדהות עם הצוות, העלולה להשפיע על שיקול דעתו.

מנגד טען בא-כוח המרפאה, עו"ד ר' שלמה פיינר, כי אין כל חשש לגניעה בדבר, שכן הדיין משלם עבור הטיפול כמו כל לקוח, ואינו מקבל כל טובת הנאה. לדבריו, מדובר בקשר רפואי טכני בלבד, שאין לו כל זיקה לדין המתברר.

השאלה שהתעוררה: האם דיין שמטופל במרפאה רשאי לדון בתיק שבו אותה מרפאה נתבעת, או שמא יש לראות בו 'נוגע בדבר' ולפסול אותו מלשבת בדין, אף על פי שאין לו כל רווח כספי ישיר מן הפסק?

תשובה

דיין הנוגע בדבר

קיימא לן (סימן ז סעיף יב) שכל עניין שיש לדיין בו צד של הנאה, אפילו רחוק, הוא אינו רשאי לדון עליו. יסוד הדין מובא בגמרא (בבא בתרא מג.) שבני עיר שנגנב ספר התורה שלהם, לא ידון עניינם בפני דיין אותה העיר, כיון שיש

חילוק בין רופא למנהל המרפאה

אולם, כל הסברות והחששות הללו נאמרו רק ביחס למצב שבו הדיין דן את רופאו האישי המטפל בו בפועל, שאז שייך החשש לקרבת דעת עקב ההנאה והתלות הרגשית. אך כאשר התביעה אינה עומדת כנגד הרופא עצמו, אלא כנגד בעל המרפאה או מנהלה שאינו הרופא המטפל, אזי לא שייך כלל לומר שיש כאן קירבה אישית ותלות נפשית. במצב כזה, יש להקיש את

בשיטה מקובצת שם הזכיר כי גם בדומם יש חובת הכרת הטוב, כמו שמצינו במדרש ובדברי רש"י שלא הכה משה רבנו את היאור ולא את החול, מפני שהגנו עליו בילדותו, היאור ששמרו כשהושלך, והחול שטמן בו את המצרי. משום כך הכה אהרן את המים ואת העפר תחתיו. נמצאנו למדים שגם לדומם ראוי להכיר טובה, ומי שנהנה ממנו יימנע מלהזיקו או לגרום לו רעה. ואם כן, קל וחומר שראוי לאדם להכיר טובה לבשר ודם שהיטיב עמו.

בשיטה מקובצת שם הזכיר כי גם בדומם יש חובת הכרת הטוב, כמו שמצינו במדרש ובדברי רש"י שלא הכה משה רבנו את היאור ולא את החול, מפני שהגנו עליו בילדותו, היאור ששמרו כשהושלך, והחול שטמן בו את המצרי. נמצאנו למדים שגם לדומם ראוי להכיר טובה, ומי שנהנה ממנו יימנע מלהזיקו או לגרום לו רעה. ואם כן, קל וחומר שראוי לאדם להכיר טובה לבשר ודם שהיטיב עמו.

הדין לכלל הפועלים והשכירים המקבלים שכר, שכשרים לדון. לפיכך, במקרה זה מותר לדיין לדון את בעל המרפאה, שכן הוא דומה לכל 'פועל בשכר'.

שאלת השוחד בגין טיפול במרפאה

נותר לדון האם מצד עצם העובדה שהדיין מטופל באותה מרפאת שניים עשויה לעורר חשש 'נגיעה' או 'שוחד' שיפסלו אותו מלשבת בדין.

הרי"ף והמרחץ

בגמרא (בבא קמא צב:) הובא מאמר העולם 'בור ששתית ממנו מים - אל תזרוק בו אבן', והוא משל שנועד להמחיש שאין ראוי לאדם לעשות מעשה שיביא נזק למי שהפיק ממנו תועלת או הנאה. הרי"ף מיגש (שיטמ"ק שם) הביא על כך מעשה ברבו, רבנו אלפס. הרי"ף חלה ונזקק לרחוץ במרחץ שבביתו של אדם מסוים, אשר הכניסו אליו באדיבות, שימש אותו, ועשה עמו טובה עד שהבריא. כעבור זמן ירד האיש מנכסיו, והיה עליו למכור את המרחץ כדי לשלם את חובותיו. כשנזדמן העניין לפני הרי"ף, סירב לדון בו בכל צורה - לא במכירה, לא בשומה, ולא בשום דבר הנוגע למרחץ ההוא - באומרו שנהנה ממנו ואין ראוי לו להוציא ממנו היזק.

[והוסיף התלמיד לבאר שמה שנהג כך הרי"ף הוא מפני דרך מוסר ודרך ארץ, כשם שאמרו חז"ל (כתובות קה:) לא לידון איגיש לא למאן דרחים ליה ולא למאן דסני ליה, שלא יטה בדין מפני אהבה או שנאה. ולפי דברי הרי"ף מיגש, מניעתו של הרי"ף נבעה מהכרת הטוב והזהירות מלהשיב רעה תחת טובה, אף כשמדובר בדומם שאין בו הרגשה].

הכרת הטוב בדומם

בשיטה מקובצת שם הזכיר כי גם בדומם יש חובת הכרת הטוב, כמו שמצינו במדרש (שמות רבה ט י) ובדברי רש"י (שמות ז יט; ח יא) שלא הכה משה רבנו את היאור ולא את החול, מפני שהגנו עליו בילדותו, היאור ששמרו כשהושלך, והחול שטמן בו את המצרי. משום כך הכה אהרן את המים ואת העפר תחתיו. נמצאנו למדים שגם לדומם ראוי להכיר טובה, ומי שנהנה ממנו יימנע מלהזיקו או לגרום לו רעה. ואם כן, קל וחומר שראוי לאדם להכיר טובה לבשר ודם שהיטיב עמו.

מידת חסידות - התרומת הכרי והאגרות משה

תלמידו של האגרות משה הגאון רבי אפרים גרינבלאט זצ"ל בעל שו"ת רבבות אפרים, ראה לדברי השיטה מקובצת בשם הרי"ף מיגש בספר תרומת הכרי (סימן ט סק"א) ושלח לרבו שיבאר לו טעם דבר, ורבו השיבו (אגרות משה חושן משפט חלק א סימן ד) שאין הספר תרומת הכרי לפניו לעיניו, אבל כפי מה שהבאת דבריו הרי זה לא נכון כלל. כי לחייב בדין אדם שהיטיב עמו, אין בכך משום כפיות טובה, שכן חיוב ממוני על פי דין איננו רעה אלא טובה גדולה. והביא על כך ראיה מהגמרא (סנהדרין ז) שמי שנטלו בית דין טליתו לפורעו לאחר, עליו לשורר ולומר, ופירש רש"י (ד"ה ליזמר וליזיל) לפי שדנו אותו דין אמת ואם כן לא הפסיד כלום וגזילה הוציאו מידו. וכן אמרו שם (ו:): שדוד המלך היה עושה משפט וצדקה, משפט לזה שהחזיר לו את ממונו, וצדקה לזה שהוציא מידו גזילה.

ומכאן כתב האגרות משה, שמה שנמנע הרי"ף מלדון לא היה מפני חשש כפיות טובה, אלא אולי מצד מידת חסידות בלבד, דהיינו התרחקות מחשש שוחד. ואמנם אין זה שוחד ממש, אלא חומרא שהנהיג לעצמו ממידת חסידות, בפרט כשההנאה הייתה בעבר הרחוק, שכבר פג קירוב הדעת שנוצר ממנה, והרי מוכח ברמ"א (ח"מ סימן ז סעיף ז) שגם מידת חסידות אין כי אם כשהדיין מוצא בעצמו התקרבות לאחד מהצדדים. ונראה שלא עמדו לפני האגרות משה דברי השיטה מקובצת המפורשים שאכן הרי"ף נמנע מלגבות את בית המרחץ מיד המטיב עמו בעת חוליו, וליישב שאלת האגרות משה נראה שיש לחלק שהגם שבוודאי צדקה גדולה היא עם החייב להוציא החוב מידו, עכ"פ כיון שבגלה יש צער

גדול לחייב שגובים ממנו את בית המרחץ, אם יש דיין אחר שיכול לעשות זאת, עדיף שלא החייב בהכרת הטוב ועוד בדבר המרחץ הזה בעצמו, יצער את המטיב עמו.

ענוותנותו של משה

כאשר בנות צלפחד באו בטענה, מדוע יגרע חלק אביהן מתוך משפחתו, לא עמדו לדין לפני משה רבינו לבד, אלא כינסו את אלעזר הכהן הנשיאים וכל העדה (במדבר כז ב), ומבואר בזוהר הקדוש (שם) שצלפחד היה מדבר כנגד משה במדבר, ובנותיו חששו שמשה רבינו יקנא על כך לאביהם, לכן ביקשו לדון גם לפני דיינים נוספים. וכתב הזוהר כי מכאן נשמע שמי שחושש מפני הדיין, יקרב דיינים אחרים וירבה אנשים עם אותו הדיין, שישמעו הדין ויפחד מפניהם ולא יהיה דין אלא כראוי, ואם יחששו שלא ידון כראוי ידחו אותו מן הדין, והם לא ידעו שמשה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה ואינו כן. וכיון שראה משה כך מיד פרש מן הדין, שאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה', אבל דיינים אחרים שאינם עושים כן אף על פי שיש עליהם אסיפה גדולה, אלו הדיינים נקראים עזי פנים.

ומכאן למד המשכנות יעקב (סימן ז) שאע"פ שהטור והרמ"א (ח"מ סימן ז סעיף ז) פסקו שאין אדם רשאי לפסול דיין בטענה שהוא שונא לו או שהוא אוהב לו, זהו דוקא מעיקר הדין, ונפקא מינה באופן שאין דיין אחר, שאז אין לבטל את הדין רק ידונו אצל דיין זה, אבל באופן שיש דיין אחר שיכול לדון דין זה, אין לו לדון את הדין, שהרי אפילו משה רבינו נמנע מן הדין באופן שהיה חשד בדבר. (והר"ד בפתחי תשובה ח"מ סימן ז ס"ק יז).

ומכאן יש לדון גם לנידון דידן, שאפילו אם הדיין כשר מן הדין לדון את הרופא, אם הדבר עשוי להביא את הצד השני לידי חשד שהדיין ירצה לרצות את המטיב לו, יש לו להימנע שלא לדון ביניהם, והרבה דיינים יש בירושלים עיר הקודש, וידונו הם ולא הוא. והרבה יש להרחיק מן הכיעור ומן הדומה לו, ובפרט בזמן הזה שכבוד התורה ירד פלאים.

לדינא

לפי זה, בדיין המטופל במרפאה רפואית, מצד הדין אין לחוש לנגיעה או לשוחד, כל עוד הוא מקבל את שירותו בשכר רגיל ואינו נושא חן מיוחד אצל בעלי המקום. החשש בזה אינו אלא ממידת חסידות יתירה שנהג בה הרי"ף, שמה יצטרך לפסוק הדין כנגדו ויהיה בזה משום כפיות טובה, אמנם באופן שהדיין חש רגש של קירוב הדעת לרופא או למרפאה יש לו איסור מצד מידת חסידות. וכל זה מצד הדין בעצמו, אבל באופן שיש חשש שהצד שכנגד יחשוש שהדיין נוגע מחמת הקשר שיש בינו לרופא, יש לו למנוע עצמו מלדון בדבר, וידונו בו דיינים אחר.

